

ΘΟΔΩΡΗΣ ΠΑΠΑΘΕΟΔΩΡΟΥ

*Μαρτύρων και ηρώων
αίμα, λευτεριάς σπορά
στη γη της Μακεδονίας...
Ούτε μια θυσία να μη
λησμονηθεί...*

Συναξάρια της μικρής Πατρίδας

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ

ΠΡΩΤΗ ΕΚΔΟΣΗ: 15.000 ΑΝΤΙΤΥΠΑ

ΤΙΤΛΟΣ ΒΙΒΛΙΟΥ: **Συναξάρια της μικρής Πατρίδας**
ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ: Θοδωρής Παπαθεοδώρου
ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ – ΔΙΟΡΘΩΣΗ ΚΕΙΜΕΝΟΥ: Άννα Μαράντη
ΣΥΝΘΕΣΗ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Θάνος Κακολύρης
ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ: Ραλλού Ρουχωτά

© Θοδωρής Παπαθεοδώρου, 2019
© Φωτογραφιών εξωφύλλου: American National Red Cross photograph collection – Library of Congress (*Λευκός Πύργος*, 1919), Unknown author [Public domain], via Wikimedia Commons (*Πορτρέτο Οικογένειας Μελά*, Άνοιξη 1902, Συλλογή Ναταλίας Ιωαννίδη).
© ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε., Αθήνα 2019

Πρώτη έκδοση: Μάρτιος 2019, 15.000 αντίτυπα

Έντυπη έκδοση ISBN 978-618-01-2899-4
Ηλεκτρονική έκδοση ISBN 978-618-01-2900-7

Τυπώθηκε στην Ευρωπαϊκή Ένωση, σε χαρτί ελεύθερο χημικών ουσιών, προερχόμενο αποκλειστικά και μόνο από δάση που καλλιεργούνται για την παραγωγή χαρτιού.

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του Ελληνικού Νόμου (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής άδειας του εκδότη κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, διανομή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση, παρουσίαση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε. | PSYCHOGIOS PUBLICATIONS S.A.

Από το 1979 | Publishers since 1979

Έδρα:	Head Office:
Τατοΐου 121, 144 52 Μεταμόρφωση	121, Tatoiu Str., 144 52 Metamorfossi, Greece
Βιβλιοπωλείο:	Bookstore:
Εμμ. Μπενάκη 13-15, 106 78 Αθήνα	13-15, Emm. Benaki Str., 106 78 Athens, Greece
Τηλ.: 2102804800 • fax: 2102819550	Tel.: 2102804800 • fax: 2102819550

e-mail: info@psychogios.gr

www.psychogios.gr • <http://blog.psychogios.gr>

ΘΟΔΩΡΗΣ ΠΑΠΑΘΕΟΔΩΡΟΥ

Συναξάρια
της μικρής Πατρίδας

ΑΛΛΑ ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΘΟΔΩΡΗ ΠΑΠΑΘΕΟΔΩΡΟΥ

Ενηλίκων

- Το αστρολούλουδο του Βοσπόρου* (Εκδ. ΨΥΧΟΓΙΟΣ, 2004)
Οι εφτά ουρανοί της ευτυχίας (Εκδ. ΨΥΧΟΓΙΟΣ, 2006)
Μάγισσες φέρτε βότανα (Εκδ. ΛΙΒΑΝΗ, 2006)
Με λένε Μαίρη κι είμαι καλά... (Εκδ. ΛΙΒΑΝΗ, 2007)
Σαν ταξιδιάρικα πουλιά (Εκδ. ΨΥΧΟΓΙΟΣ, 2008)
Πιο πέρα κι απ' τα σύννεφα (Εκδ. ΛΙΒΑΝΗ, 2008)
Οι κόρες της λησμονιάς (Εκδ. ΨΥΧΟΓΙΟΣ, 2009)
Οι μάνες της άδειας αγκαλιάς (Εκδ. ΨΥΧΟΓΙΟΣ, 2010)
Έρωσ 13 (Συλλογικό, Διηγήματα, Εκδ. ΨΥΧΟΓΙΟΣ, 2011)
Τα δάκρυα των αγγέλων (Εκδ. ΨΥΧΟΓΙΟΣ, 2011)
Οι καιροί της μνήμης (Εκδ. ΨΥΧΟΓΙΟΣ, 2011)
Το τέλος του μικρού μας τσίρκου (Αθήνα, 2011)
Καβαφικοί φόννοι (Εκδ. ΨΥΧΟΓΙΟΣ, 2012)
Ζωές του φθινοπώρου (Εκδ. ΨΥΧΟΓΙΟΣ, 2014)
Ζωές του ανέμου (Εκδ. ΨΥΧΟΓΙΟΣ, 2015)
Γυναίκες της μικρής Πατρίδας (Εκδ. ΨΥΧΟΓΙΟΣ, 2018)
Λιανοκέρια της μικρής Πατρίδας (Εκδ. ΨΥΧΟΓΙΟΣ, 2018)

Για παιδιά

- Τα κουλουβάχατα της Ιστορίας 1: Η χαμένη σφραγίδα του αυτοκράτορα Ιουστινιανού* (Εκδ. ΨΥΧΟΓΙΟΣ, 2007)
Τα κουλουβάχατα της Ιστορίας 2: Ποιος έκλεψε τον Χρυσό Αιώνα απ' τον Περικλή; (Εκδ. ΨΥΧΟΓΙΟΣ, 2016)
Ο μικρούλης Αϊ-Βασίλης τα έβλεπε όλα άσπρα...
(Εκδ. ΨΥΧΟΓΙΟΣ, 2005)
Ο μικρούλης Αϊ-Βασίλης έχασε την Αλφα-Βήτα...
(Εκδ. ΨΥΧΟΓΙΟΣ, 2005)

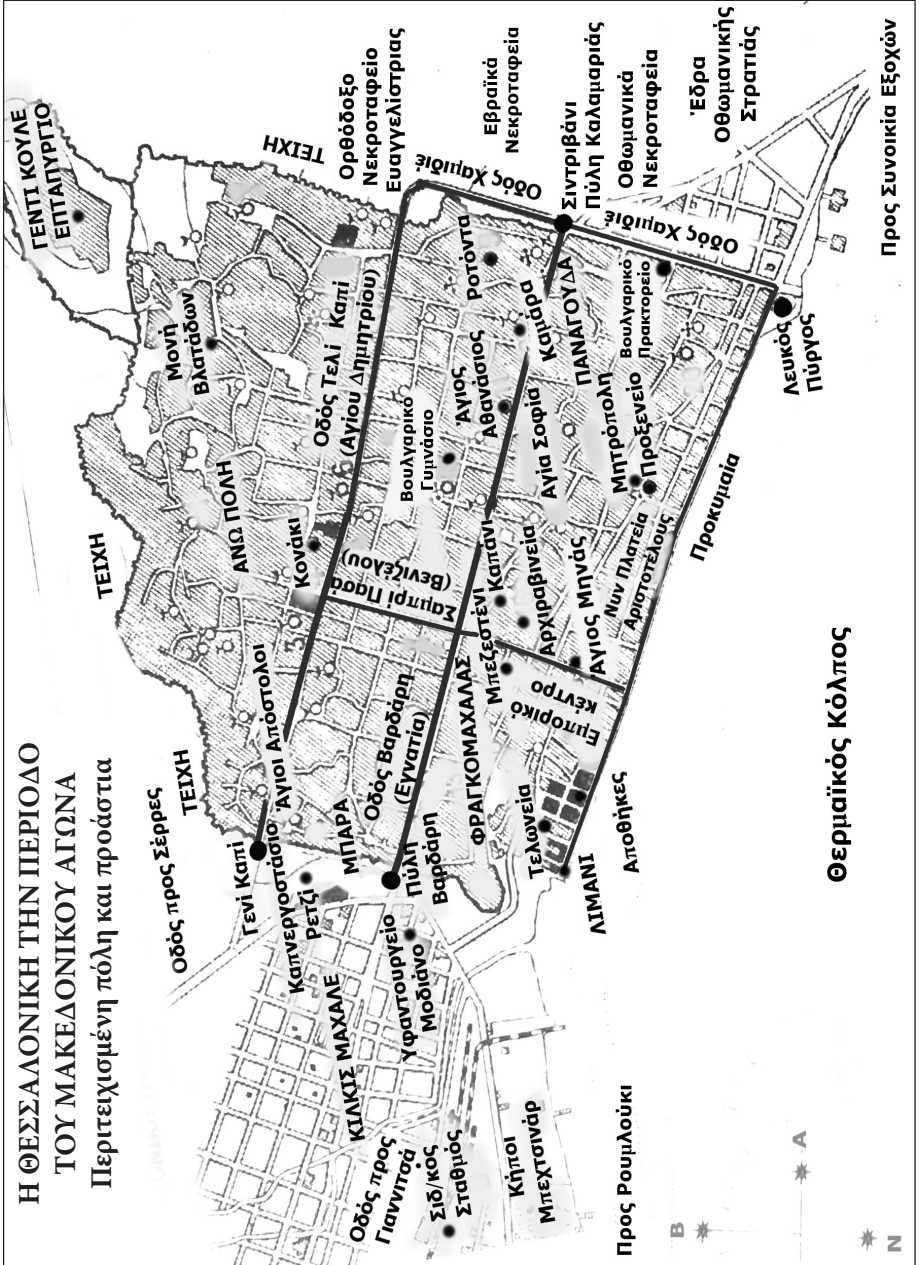
Με το ψευδώνυμο ΘΑΝΟΣ ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ

- Σφαγείο Σαλονίκης* (Εκδ. ΨΥΧΟΓΙΟΣ, 2011)
Μαύρη αυγή (Εκδ. ΨΥΧΟΓΙΟΣ, 2013)
Υμνηκαρασι (Συλλογικό, Διηγήματα, Istos Yayinlari, 2019)

*Σε όσους έπεσαν...
Λευτεριάς σπορά η θυσία τους...*

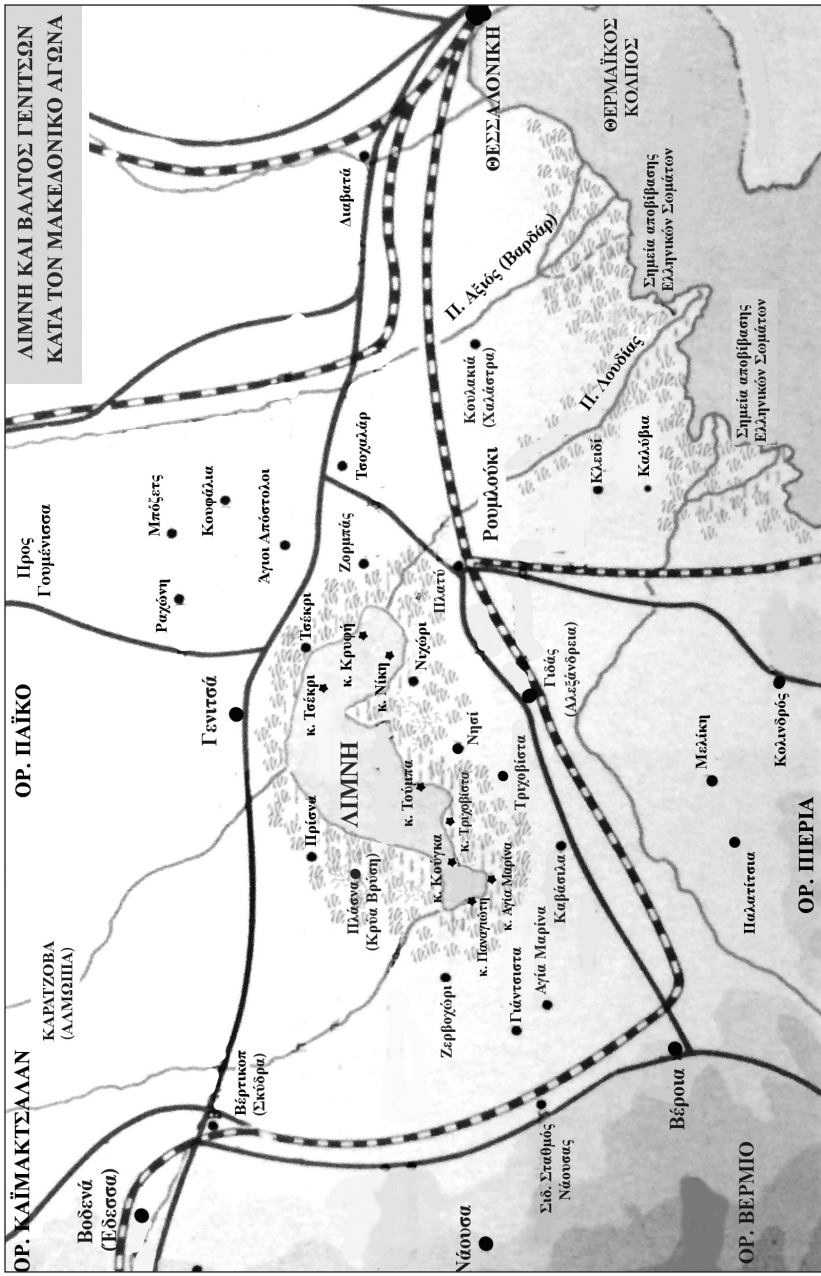
Η ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΟΥ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΥ ΑΓΩΝΑ

Περιτεχισμένη πόλη και προάστια

Θερμαϊκός Κόλπος

Προς Συνοικία Εξοχών

ΟΙ ΤΟΠΟΙ ΚΑΙ ΤΑ ΠΡΟΣΩΠΑ

ΑΘΗΝΑ

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΛΑΣΚΑΡΗ

Βασίλειος Λάσκαρης: πλούσιος ομογενής από την Κωνσταντινούπολη που ανταποκρίθηκε στο κάλεσμα του Χαριλάου Τρικούπη και εγκαταστάθηκε στην Αθήνα, μεταφέροντας χρήματα και επιχειρήσεις. Πατριάρχης και αδιαμφισβήτητος αρχηγός της οικογένειας Λάσκαρη.

Μαρίκα Λάσκαρη (το γένος Μαυροκορδάτου):
η Φαναριώτισσα σύζυγός του.

Δημήτριος Λάσκαρης: ο πρωτότοκος γιος και κληρονόμος του Βασιλείου. Μέλος του Ελληνομακεδονικού Κομιτάτου, συγγενής του Ίωνα Δραγούμη, φίλος του Παύλου Μελά. Μαζί με τη σύζυγό του Καλλιόπη αποτελούν το ευκατάστατο αλλά άτεκνο ζευγάρι, που υιοθέτησε την Αρετή.

Καλλιόπη Λάσκαρη (το γένος Κοντογιαννάκη): σύζυγος του Δημητρίου, δευτερότοκη κόρη του Έλληνα τραπεζίτη

στην Τσαρική Πετρούπολη και Εθνικού Ευεργέτη Ιωάννη Κοντογιαννάκη.

Αρετή Λάσκαρη: γεννημένη το 1883, η πρώτη από τις δύο κύριες ηρωίδες του μυθιστορήματος. Η μητέρα της την απόθεσε στη βρεφοδόχο μόλις γεννήθηκε και τα πρώτα της χρόνια τα πέρασε στο Δημοτικό Βρεφοκομείο. Υιοθετήθηκε από τον Δημήτριο και την Καλλιόπη Λάσκαρη κι έγινε εξαδέλφη του Ίωνα Δραγούμη. Σπούδασε δασκάλα στο Αρσάκειο, ακολούθησε τον Ίωνα στη Μακεδονία το 1903, όπου και τη βρήκε η σλαβική εξέγερση του Ίλιντεν, τον Ιούλιο της ίδιας χρονιάς. Επέστρεψε άρρωστη στην Αθήνα, αλλά ανέβηκε και πάλι στη Μακεδονία, να διδάξει στο σχολείο του Βογατσικού και να βοηθήσει τον αγώνα.

Νικηφόρος Λάσκαρης: δευτερότοκος γιος του Βασιλείου. Αξιωματικός του Πεζικού.

Όλγα Λάσκαρη: κόρη του Βασιλείου και της Μαρίκας.

Γεράσιμος Μαραντζής: οικονόμος του Βασιλείου και της Μαρίκας.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΔΡΑΓΟΥΜΗ

Στέφανος Δραγούμης: πολιτικός, ο οποίος διετέλεσε υπουργός και πρωθυπουργός, με καταγωγή από το Βογατσικό Καστοριάς. Ιδρυτής μακεδονικών οργανώσεων, υποστηρικτής του Ελληνομακεδονικού Κομιτάτου και μέλος της Ανώτατης Μακεδονικής Επιτροπής.

Ελισάβετ Δραγούμη (το γένος Κοντογιαννάκη): πρωτότοκη κόρη του Ιωάννη Κοντογιαννάκη, σύζυγος του Στέφανου

Δραγούμη και μητέρα του Ίωνα. Μεγάλη αδελφή της Καλλιόπης, θεία και νονά της Αρετής Λάσκαρη. Δραστήριο μέλος πολλών φιλανθρωπικών συλλόγων των Αθηνών.

Ίων Δραγούμης: γιος του Στέφανου και της Ελισάβετ. Πολιτικός, διπλωμάτης, οραματιστής, ένθερμος δημοτικιστής και φλογερός πατριώτης. Αυτός ενστάλαξε στην ψυχή της Αρετής τα νάματα του Ελληνισμού, του πατριωτισμού και της ανεξαρτησίας.

Ζωή Δραγούμη: κόρη του Στέφανου και της Ελισάβετ. Φίλη της Αρετής και εξ αγχιστείας εξαδέλφη της.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΜΕΛΑ

Παύλος Μελάς: ο ήρωας και πρωτομάρτυρας του Μακεδονικού Αγώνα. Γαμπρός και αδελφικός φίλος του Ίωνα.

Ναταλία Μελά (το γένος Δραγούμη): σύζυγος του Παύλου Μελά και αδελφή του Ίωνα.

Μίκης και Ζέζα Μελά: τα δύο παιδιά του Παύλου και της Ναταλίας.

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΒΑΡΣΑΜΗ

Στέργιος Βαρσάμης: γιατρός, πρώτα στη Φιλιππούπολη κι έπειτα στη Θεσσαλονίκη. Έχει χάσει τη λατρεμένη του σύζυγο Δόμνα και μεγαλώνει ολομόναχος την κόρη και τον γιο του.

Φωτεινή Βαρσάμη: γεννημένη το 1883, η δεύτερη από τις δύο κύριες ηρωίδες του μυθιστορήματος. Μέχρι τα δεκατρία της χρόνια μεγάλωσε στη Φιλιππούπολη. Με τις διώξεις και τις σφαγές που εξαπέλυσαν οι Βούλγαροι στην Ανατολική Ρωμυλία (Βόρεια Θράκη) σαν αντίποινα για τις επιτυχίες των ελληνικών δυνάμεων στη Μακεδονία, φεύγει κυνηγημένη μαζί με τον πατέρα της και τον μικρό αδελφό της για τη Θεσσαλονίκη. Εκεί εργάζεται ως νοσοκόμα και συνάμα ως μέλος του Ελληνομακεδονικού Κομιτάτου, και συμμετέχει στον αγώνα. Παράλληλα, γνωρίζει τον Μάνο Παπαδάκη και τον ερωτεύεται.

Ανεστάκης Βαρσάμης: αδελφός της Φωτεινής, τριών ετών όταν εξαφανίστηκε.

Κοσμάς Μπακιρτζής: ένας από τους βασικούς μυθιστορηματικούς χαρακτήρες. Εργάτης σε καπνεργοστάσιο, οργανωμένος σε εργατικές λέσχες της Θεσσαλονίκης, διεθνιστής και σοσιαλιστής. Ερωτευμένος με τη Φωτεινή από τη μέρα που τη γνώρισε.

Δημήτριος Ζάννας: γιατρός με ελληνοβλαχική καταγωγή από το Λιβιάδι Ολύμπου. Υπηρέτησε για χρόνια στη Θεσσαλονίκη, υπήρξε μεγάλος κοινωνικός και πολιτικός παράγοντας της πόλης και συνέδραμε από πολλές θέσεις τον αγώνα του Ελληνισμού, πριν και κατά τη διάρκεια του Μακεδονικού Αγώνα.

Αλέξανδρος Ζάννας: γιος του Δημητρίου Ζάννα. Υπήρξε από τα εφηβικά του χρόνια ενεργό μέλος της Οργάνωσης Θεσσαλονίκης και συνέδραμε τον Μακεδονικό Αγώνα μαζί με τον αδελφό του Κωνσταντίνο. Αργότερα συντάχθηκε με τον Ελευθέριο Βενιζέλο κι έγινε υπουργός στην κυβέρνηση

της «Εθνικής Αμύνης», ενώ ήταν στενός φίλος του Στρατηγού Πλαστήρα. Νυμφεύθηκε την κόρη της Πηνελόπης Δέλτα, Βιργινία.

Δημήτριος Μαργαρόπουλος: γιατρός στη Θεσσαλονίκη, μέλος της Οργάνωσης Θεσσαλονίκης αλλά και επικεφαλής του Δυτικού Τομέα, και αργότερα πρόεδρος της ΦΑΑΘ. Εκτός από την εθνική, είχε και πλούσια φιλανθρωπική δράση, ιδιαίτερα κατά την περίοδο της Κατοχής.

Αθανάσιος Σουλιώτης: ανθυπολοχαγός, ιδρυτής και ιθύνων νους της Οργάνωσης Θεσσαλονίκης. Υπηρέτησε στην πόλη υπό την κάλυψη του εμπόρου και του ασφαλιστή, και δημιούργησε ένα απίστευτο δίκτυο πληροφοριών και σαμποτάζ, εξαπολύοντας οικονομικό πόλεμο και αναχαιτίζοντας τον εποικισμό της Θεσσαλονίκης από Σλάβους.

Αθανάσιος Εξαδάκτυλος, Δημήτριος Κάκκαβος, Μιχαήλ Μωραΐτης: αξιωματικοί που έδρασαν στη Θεσσαλονίκη ως ειδικοί γραφείς του Ελληνικού Προξενείου.

Μοσέ Μορδεχάι: Ισραηλίτης κεφαλαιούχος, μέτοχος κλινικής και εργοδότης της Φωτεινής.

Αβραάμ Σιακή: Ισραηλίτης γιατρός, πρόσφερε εθελοντικά ιατρικές υπηρεσίες στα μυστικά νοσοκομεία που είχε δημιουργήσει το Ελληνικό Προξενείο στους Ναούς Αγίου Μηνά και Αγίου Αθανασίου Θεσσαλονίκης.

Γιορντάν Πόπτρισε: ανθρακέμπορος, αρχηγός των βουλγαρικών κομιτάτων και των οργανώσεων στην πόλη της Θεσσαλονίκης.

ΧΑΝΙΑ

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΠΑΠΑΔΑΚΗ

Μάνος Παπαδάκης: ένας από τους κύριους μυθιστορηματικούς χαρακτήρες, ανθυπολοχαγός του Ελληνικού Στρατού, γεννημένος στα Χανιά. Σε ηλικία δεκαπέντε ετών, το 1897, βιώνει τραγικά τις σφαγές και τις πυρπολήσεις που εξαπέλυσαν οι Τούρκοι σε ολόκληρη την Κρήτη, εκδικούμενοι την Αυτονομία που κέρδισαν οι Κρητικοί με διαδοχικές επαναστάσεις. Ανεβαίνει στη Θεσσαλονίκη για τον αγώνα και ερωτεύεται τη Φωτεινή.

Μιχάλης Παπαδάκης: ο πατέρας του. Η γυναίκα του, η κόρη του και ο πατέρας του έχασαν τη ζωή τους από τους Τούρκους στις σφαγές των Χανίων, τον Ιανουάριο του 1897.

ΚΑΣΤΟΡΙΑ

Γερμανός Καραβαγγέλης: Μητροπολίτης Καστορίας.

Λάμπρος Ζάικος: μέλος της Μακεδονικής Άμυνας, που ίδρυσε και οργάνωσε ο Ίων Δραγούμης μαζί με τον Γερμανό Καραβαγγέλη στην περιοχή της Δυτικής Μακεδονίας.

Σύρμω Ζάικου: σύζυγος του Λάμπρου.

Μήλιος Ζάικος: γιος του Λάμπρου, ένας από τους κύριους μυθιστορηματικούς χαρακτήρες.

Ανθούλα Ζάικου: κόρη του Λάμπρου.

Αποστόλης Ζάικος: αδελφός του Λάμπρου.

Χρήστος Ζάικος: πατέρας του Λάμπρου και του Αποστόλη.

ΒΟΓΑΤΣΙΚΟ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ

Νάσος Καρανάσος: πρόκριτος, μέλος της Εθνικής Επιτροπής.

Μαλαματή Καρανάσου: σύζυγος του Νάσου.

Αθανάσιος Κάρπας: διευθυντής σχολείου.

Σωτήρης Βιζβίκης: αρχηγός σε ελληνικό Σώμα Μακεδόνων.

ΡΑΚΟΒΟ ΦΛΩΡΙΝΗΣ

Μπαρμπα-Ηλίας Αρζάνης: δημογέροντας, μέλος της Μακεδονικής Άμυνας. Υποδέχθηκε την Αρετή ως δασκάλα στο Ράκοβο, τη στήριξε και την αγάπησε σαν πατέρας της. Μαζί πάλεψαν να αντιμετωπίσουν τις βιαιοπραγίες των Σλάβων στην εξέγερση του Ίλιντεν.

Λευτέρης Αρζάνης (Ρακοβίτης): γιος του, Μακεδόνας οπλαρχηγός στα βουνά της Καστοριάς και της Φλώρινας. Γνωρίζει την Αρετή και αναπτύσσεται μεταξύ τους μια σχέση εκτίμησης και φιλίας αλλά και αντίδρασης λόγω των δυναμικών και αγέρωχων χαρακτήρων τους.

Παπα-Δημήτρης: ιερέας.

Στοιγιάν Τάσεφ: κάτοικος του Ρακόβου, κομιτατζής, μέλος της ΕΜΕΟ, θείος της Στέριανης και της Βάσιλκας. Ιδιαίτερα τραχύς, άσπλαχνος και αδίστακτος.

Στέριανη: ανιψιά του Τάσεφ. Μαθήτρια της Αρετής.

Βάσιλκα: η μικρή αδελφή της Στέριανης. Μία από τις κύριες μυθιστορηματικές ηρωίδες. Η Αρετή τη συμπαθεί, τη συμπονά και δένεται μαζί της με μια έντονη σχέση στοργής και αγάπης, σχεδόν μητρική. Μαζί προσπαθούν να γλιτώσουν κατά τη διάρκεια της αιματοβαμμένης εξέγερσης του Ίλιντεν και σύντομα η Αρετή τη νιώθει κόρη της.

ΓΟΥΜΕΝΙΣΣΑ ΚΙΑΚΙΣ

Ηρακλής Σακελλαρίου: γιατρός, μέλος της Εθνικής Επιτροπής και του Ελληνομακεδονικού Κομιτάτου.

Κρίστο Στόιτσεφ: χανιτζής, συνεργάτης του βοεβόδα Απόστολ Πετκώφ και του Λεώνε.

ΡΟΥΜΛΟΥΚΙ ΚΑΙ ΒΑΛΤΟΣ ΓΕΝΙΤΣΩΝ (ΓΙΑΝΝΙΤΣΩΝ)

Γιώργος Γιώτας (καπετάν Γκόνος): Μακεδόνας οπλαρχηγός από τα Γενιτσά, έδρασε στον δύσβατο Βάλτο οδηγώντας και συνδράμοντας με όλες του τις δυνάμεις τα Ελληνικά Σώματα. Δίχως τη βοήθειά του, θα ήταν αδύνατο να πατήσουν τον δαιδαλώδη Βάλτο.

Γιάννης Τολιόπουλος: πρόκριτος της Τριχοβίστας Ημαθίας και μέλος της Εθνικής Επιτροπής του χωριού.

Βαγγελιώ: σύζυγος του Γιάννη.

Απόστολ Πετκώφ: ιδιαίτερα βίαιος και σκληρός βοεβόδας, γενικός αρχηγός (νατσάλνικ) των σλαβικών συμμοριών στην περιοχή Κεντρικής Μακεδονίας, από τη Βέροια μέχρι τα Γενιτσαίικα και το Σούμποσκο (Αριδαία).

ΆΛΛΑ ΠΡΟΣΩΠΑ – ΕΘΕΛΟΝΤΕΣ ΟΠΛΑΡΧΗΓΟΙ

Λάμπρος Κορομηλάς: Πρόξενος Θεσσαλονίκης και οργανωτής και συντονιστής του Μακεδονικού Αγώνα στην Κεντρική και Ανατολική Μακεδονία.

Ιωάννης Καλαποθάκης: δημοσιογράφος, διευθυντής της εφημερίδας *Εμπρός*. Οργανωτής του Ελληνομακεδονικού Κομιτάτου που διεύθυνε τον αγώνα στη Δυτική Μακεδονία.

Γεώργιος Κατεχάκης (καπετάν Ρούβας): Αξιωματικός του Ελληνικού Στρατού από την Κρήτη και αρχηγός των Ελληνικών Σωμάτων αμέσως μετά τη δολοφονία του Παύλου Μελά.

Εμμανουήλ Κατσιγάρης (καπετάν Καραμανώλης): ιδιώτης οπλαρχηγός, εθελοντής από την Κρήτη. Κατά τη διάρκεια του Μακεδονικού Αγώνα πολέμησε σε ολόκληρη την Κεντρική Μακεδονία, από το Βέρμιο μέχρι το Πάικο. Υπήρξε ιδιαίτερα συνδεδεμένος με την αδικοχάμενη, τη δολοφονημένη από τους κομιτατζήδες δασκάλα **Αικατερίνη Χατζηγεωργίου**. Έπεσε ηρωικά μαχόμενος στον Όλυμπο, στις 20 Απριλίου 1908.

Μιχαήλ Αναγνωστάκος (καπετάν Ματαπάς): ανθυπασπιστής του Ελληνικού Στρατού, εθελοντής σε ολόκληρο τον Μακεδονικό Αγώνα από το 1904 μέχρι και το 1908. Υπηρέτησε στις πλέον δυσχερείς θέσεις, από το Πάικο μέχρι τον Βάλτο των Γενιτσών.

Τέλλος Αγαπηνός (καπετάν Άγρας): ανθυπολοχαγός του Ελληνικού Στρατού, εθελοντής κι επικεφαλής ευζωνικού Σώματος στον Βάλτο των Γενιτσών. Δολοφονήθηκε άναδρα από τους κομιτατζήδες συμμορίτες Ζλατάν και Κασάπτσε, ενώ προσερχόταν άοπλος για ειρηνικές διαπραγματεύσεις έπειτα από κοινή συμφωνία.

Υποπλοίαρχος Ιωάννης Δεμέστιχας (καπετάν Νικηφόρος),
Λοχίας Παναγιώτης Παπατζανετέας, Υπολοχαγός
Κωνσταντίνος Σάρρος (καπετάν Κάλλας): εθελοντές αρχηγοί Σωμάτων στον Βάλτο των Γενιτσών.

Παύλος Γύπαρης: οπλαρχηγός από την Κρήτη.

Ευθύμιος Καούδης: οπλαρχηγός από την Κρήτη.

*ΣΥΝΔΕΣΜΟΙ
με τα προηγούμενα*

ΒΑΣΙΛΚΑ, ΜΗΛΙΟΣ, ΑΝΘΗ

«Η φυλακή»

Φυλακές Μοναστηρίου, Δεκέμβριος 1904

Από τότε που μπήκε ο Δεκέμβρης και χειμώνιασε για τα καλά, το βράδυ είναι μαρτύριο μέσα στο υπόγειο κελί, με την υγρασία να κρουσταλλιάζει στα χωματένια ντουβάρια και τον παγωμένο αγέρα να σφυρίζει καθώς χώνεται απ' τον φεγγίτη. Μα και πάλι, το ξημέρωμα είναι η χειρότερη ώρα, τότε που μέχρι και τα σωθικά μας ξυλιασμένα τα νιώθουμε από το αφόρητο κρύο.

Όχι πως οι ώρες της μέρας είναι πολύ καλύτερες. Πείνα και στέρηση, αγωνία και φόβος, αυτά μας συντροφεύουν, με τούτα ζούμε, που άλλοτε μας χτυποκαρδούν κι άλλοτε μας απονεκρώνουν. Μα έτσι ήρθαμε πιο κοντά τις δύσκολες μέρες και τις δυσκολότερες νύχτες, έτσι μας έδεσαν οι κοινές μας τραγικές μοίρες, ο κατατρεγμός, το αίμα και η ορφάνια. Μοιραζόμαστε το λιγοστό φαΐ, το περισσότερο όποιος έχει μεγαλύτερη χρεία από αρρώστια ή κούραση, μοιραζόμαστε τα τρύπια χράμια και τα ψαθιά, στα χειρότερα κρύα κολλάμε τα λιπόσαρκα, τυραννισμένα κορμιά μας, θέρμη να παίρνουν το ένα απ' το άλλο.

Πότε πότε έρχονται κάτω οι ζαπτιέδες και με παίρνουν για ανάκριση, γυρεύοντας κάτι να μάθουν, συχνότερα τον Μήλιο που είναι αγόρι, τις πιο πολλές φορές μάς γυρνούν δαρμένους πίσω, με τα χέρια και τα πρόσωπά μας πρησμένα, με τις πλάτες μας πληγιασμένες, με τις κοιλιές μας τουμπανιασμένες. Πέφτει τότε πάνω μας η Βάσιλκα, κι ας είναι Βουλγαράκι, κι ας την είχε μανιασμένα σφίξει απ' τον λαιμό ο αδελφός μου κοντεύοντας να τη στραγγαλίσει για να εκδικηθεί όσα τραβήξαμε από τη ράτσα της.

Τα λιανά της χεράκια ανασκουμπώνει μόλις βλέπει τις πληγές και τις μελανιές μας, όλο να καθαρίζει τα πρόσωπά μας, όλο να σταλάζει γουλιές γουλιές το νερό στα πρησμένα μας χείλια, να τρίβει ξεροκόμματα στο σκουριασμένο τάσι να μαλακώσουν για να μας ταΐσει, ξένοι είμαστε αλλά μας νοιάζεται, έτσι είναι ζυμωμένη η ψυχούλα ετούτης της μικρής απ' τον Θεό, μέχρι και τις σαύρες, μέχρι και τα μυρμήγκια που πατούσε στο μαντρί του θείου της λυπόταν.

Όλα τα μοιράζεται χωρίς βαρυγκόμια, δίχως καν στεναγμό, ακόμη κι αυτά τα ελάχιστα που έχει, όχι μόνο μ' εμένα, μα και με τον αδελφό μου. Μ' αυτόν συχνότερα, είναι η αλήθεια, αφού η μανία των Τούρκων χωροφυλάκων πιότερο ξεσπάει απάνω του. Μπορεί και νύχτες αράδα να σταθεί σαν κεριά αναμμένο δίπλα του άπνη, να τον σκεπάζει με το χράμι μην κρυνώσει, έτσι πονεμένος και πληγιασμένος, να του σταλάζει νερό στα χείλια για να μην τυραννιέται στον ύπνο του, να βρέχει πανί κάθε τόσο στο μέτωπό του όταν τον ζώνουν θέρμες.

Μια φορά μόνο, μια φορά δε βάσταξε το δόλιο και την πήρε το παράπονο, τότε του τα είπε του Μήλιου μας όλα μαζεμένα:

«Ποτέ δε μου είπες ένα ευχαριστώ, η κυρα-δασκάλα μας έλεγε πως το ευχαριστώ είναι το δώρο του Θεού με το στόμα του ανθρώπου. Η Ανθούλα λέει ευχαριστώ», είπε δείχνοντας

εμένα που την κοιτούσα συγκινημένη, «η Ανθούλα γελάει κιόλας, σαν τη Στέριανη, τη μεγάλη μου αδελφή, και σαν την Αρετή, την κυρα-δασκάλα μου, έτσι όμορφα γελάει».

«Αν δεν ήσουν Βουλγάρα, θα σου έλεγα», της είχε απαντήσει ο Μήλιος με αγορίστικο πείσμα.

«Μήτε που ξέρω τι είμαι... Πεινασμένη είμαι. Κρυωμένη είμαι. Κουρασμένη είμαι. Αυτά ξέρω ότι είμαι...»

Αρχές του Δεκέμβρη, παγωμένο το χάραμα, τρέμοντας σαν νεογέννητο κουτάβι μακριά από σώμα μητρικό, ξυπνώ απότομα απ' τον ίδιο εφιάλτη της μαύρης κρυψάνας στο σπίτι μας, εκείνο το τρομερό βράδυ που το πυρπόλησαν οι κομιτατζήδες, των βουλγάρικων βρισιών, καθώς έσφαζαν αράδα, και των σπαρχατικών ουρλιαχτών της μάνας και της θειας μου. Πετάω το τρύπιο χράμι από πάνω μου, σηκώνομαι, πλησιάζω στο χοντρό ντουβάρι και πατάω στις κόγχες των σκόρπιων λιθαριών για να κοιτάξω απ' τον στενό φεγγίτη έξω, ελπίζοντας ν' αντικρίσω χρώμα ρόδινο στην αυγή, προμήνυμα μιας μέρας με λιακάδα, λίγο την αφόρητη παγωνιά να μας πάρει, λίγο να θερμάνει τα κοκαλιασμένα κορμιά μας.

Αντικρίζω έναν ουρανό σαβανωμένο στο γκρίζο, προμήνυμα ακόμη μιας μέρας δύσκολης απ' το τυραννικό ψύχος που έχει ποτίσει μέχρι και τα τρίςβαθα της ψυχής μας. Απογοητευμένη, τραβιέμαι πιο μέσα και τυλίγομαι ξανά με το χράμι, δεν υπάρχει ελπίδα ούτε και σήμερα, έτσι θα την περάσουμε τη μέρα μας, να τρέμουμε απ' το αγιάζι και μάταια να τυλιγόμαστε με το τριμμένο χράμι.

Δίπλα μου, ο Μήλιος κι η Βάσιλκα ακόμη κοιμούνται, τους άκουγα όλη νύχτα να στριφογυρνάνε, να στενάζουν, να μην μπορούν να ησυχάσουν. Ο αδελφός μου πονεμένος απ' τα χτυπήματα των ζαπτιέδων, το πρόσωπο και το σώμα του σαν λασπότοποι, μελανιές κι εκδορές τον σημαδεύουν και τον τυραν-

νούν. Η Βάσιλκα ζεστή, αισθάνομαι το μέτωπό της να καίει, είναι άρρωστη, δυο μέρες ψήνεται το άμοιρο στον πυρετό.

Τα πρόσωπα και των δύο έχουν φέξι, τα μάτια τους έχουν βουλιάξει, αποσκελετωμένα απόμειναν, δύναμη μήτε να συρθούν μες στο κελί δεν έχουν. Δεν μπορώ να κάμω πολλά πράγματα για κανέναν απ' τους δύο, λίγο παγωμένο νερό απάνω στα πρηξιμάτα του Μήλιου να ρίχνω και κοιμπρέσες με μουσκεμένα κουρέλια που έσκισα από το χράμι να ακουμπώ στο μέτωπο της Βάσιλκας για να της παίρνω κάπως την κάψα. Αυτά μονάχα.

Τι τυραννία είναι αυτή, Παναγία μου... σκέφτομαι αποκαμωμένη και με παίρνουν τα κλάματα.

Ωρες ώρες, μες στην απελπισιά μου, συλλογιέμαι, αλήθεια το συλλογιέμαι, μήπως θα ήταν καλύτερα να μας έβρισκαν τότε στην κρυψάνα, να μας σκότωναν κι εμάς οι κοιμιτατζήδες, τουλάχιστον θα ήμασταν μαζί με τους αγαπημένους μας σε άλλους τόπους ουράνιους, δε θα τυραννιόμασταν έτσι, δε θα υποφέραμε μέρες και νύχτες ατελείωτες, δε θα πεθαίναμε αργόσυρτα, μαρτυρικά, λίγο λίγο κάθε μέρα.

Πόσο θα κάτσουμε ακόμη εδώ μέσα; αναρωτιέμαι τρέμοντας από το κρύο, το κλάμα και την απόγνωση, αυτό αναρωτιέμαι όλο και πιο συχνά τις τελευταίες, οδυνηρές από την αβάσταχτη παγωνιά, μέρες. Πόσο θ' αντέξουμε, Θεέ μου;

ΑΡΕΤΗ

«Το δίλημμα»

Βογατσικό Καστοριάς, Δεκέμβριος 1904

Δεν προλαβαίνει ο παπα-Χρήστος να το ξεστομίσει και μαγκώνω, σφίγγομαι, η καρδιά μου χάνει χτύπους. Όμηροι ο γέροντας και η γερόντισσα, όμηροι κι άλλοι πολλοί στους Τούρκους για δική μας χάρη, θα τους εκτελέσουν σε μια ώρα αν δεν παραδοθούμε.

Πώς να το αντέξω αυτό το βάρος, με τι δύναμη να το σηκώσω;

Κοιτάω δίπλα μου τον Λευτέρη. Ζωσμένος το τουφέκι του, το βαστάει αμίλητος, άσπροι οι κόμποι των δαχτύλων του, θαρρώ πως θα το σπάσουν. Τα χείλη του σφιγμένα, αυτά τα χείλη, που γευόμουν ευφρόσυνα μόλις πριν, τώρα φαρμάκι νομίζω θ' αναβλύσουν. Κουβέντα ακατανόητη γι' αυτόν η παράδοση και η ατίμωση, έξω απ' το μυαλό και την ψυχή του να πετάξει το τουφέκι του, να σηκώσει τα χέρια ψηλά, δεμένο να τον σύρουν σαν σκυλί. Έξω κι απ' τα αντέτια των βουνών, τ' αρματολίκια δεν παραδίνονται ποτέ, πολλές φορές μού το έχει πει, το ξέρω. Πιο δύσκολη απόφαση ίσως δεν έχει λάβει στη

ζωή του. Μα η δική του ζωή, οι δικές μας ζωές, άλλες, αθώες, μπορεί να σώσουν.

«Τι θα κάνουμε, Λευτέρη;»

Μήτε ματιά δε μου ρίχνει. Μήτε καν τα βλέφαρά του δεν παίζουν. Πετρωμένο το πρόσωπό του, ανέκφραστο.

«Θα το σκάσουμε», λέει στο τέλος, μόλις που ακούγεται. «Είναι λίγοι, μπορούμε».

«Κι οι φαμελιές εκεί έξω; Θα αφήσετε τόσους ανθρώπους να τους περάσει μαχαίρι; Ο τσαούσης θα σας πάει ζωντανούς στην Καστοριά, το υποσχέθηκε...» μουρμουρίζει ο παπα-Χρήστος περίτρομος.

«Από τότε έχουν μπέσα οι Τούρκοι, παπά;» εξανίσταται ο Λευτέρης κοιτώντας τον κατάματα.

«Μου υποσχέθηκε», επαναλαμβάνει αμήχανος.

Γέλιο τραχύ ο Λευτέρης στο άκουσμα της λέξης. Κι απότομο σταμάτημα. Τα χείλια του τανύζονται. Μορφάζει σάμπως να του έριξαν αλάτι σ' ανοιχτή πληγή.

«Τα κεφάλια μας θα πάει στην Καστοριά πεσκέσι, αυτό θα κάνει», λέει με πείσμα και στρέφεται, με κοιτάει.

«Κι αν δεν πάει τα δικά μας, Λευτέρη, θα πάει των άλλων. Άδικο να φορτωθούμε το αίμα άλλων».

«Δε φοβάμαι για το δικό μου κεφάλι, Αρετή, σαν κι εμένα πολλοί θα βρεθούν...» μονολογεί λυγμικά και χαϊδεύει το μάγουλό μου. «Ξέρεις τι κάνουν οι νιζάμηδες κι οι βαζιβουζούκοι στις γυναίκες που πέφτουν στα χέρια τους. Δε θα το αντέξω...»

Αφήνομαι σ' αυτό το χάδι, το έχω ανάγκη. Αφήνομαι δίχως να μιλώ. Ο νους μου στα πρότερα γυρνάει για λίγο, όσα αξιώθηκα κι όσα έζησα μέσα στον λιβανωμένο αέρα της εκκλησιάς, τις κλεμμένες στιγμές που με γέμισαν ευτυχία, έστω παροδική, έστω φευγαλέα. Τα είχα όλα εκείνες τις λίγες στιγμές, όσα πόθησα, όσα γύρεψα, την ελευθερία και την αγάπη

συνάμα, όσα εγώ κρίνω σημαντικά, όσα εγώ ταυτίζω με την ίδια τη ζωή. Στον νου μου, πάντα αξεχώριστες τις είχα, κλαδιά στο ίδιο δέντρο, γέννες της ίδιας σποράς.

Η στιγμή τελειώνει. Ο Λευτέρης τραβάει βλέμμα και χέρι. Για ακόμη μια φορά σηκώνεται και τρέχει σκυφτός στα παραθύρια: δεξιά, αριστερά· τέλος, στο μικρό του ιερού, εκείνο που βλέπει στην ανηφοριά και στο δάσος. Κατοπτεύει με προσοχή. Μετράει, σκέφτεται. Τα λεπτά κυλάνε.

Η σκέψη μου βγαίνει από την εκκλησιά, φτερουγίζει στους ανθρώπους εκεί έξω, στους ομήρους. Ο γερο-Καρανάσος με την τραγιάσκα, το κομπολόι, το καλοσυνάτο ύφος του, το στωικό και χαμογελαστό σαν βλέπει και καμαρώνει τη γυναίκα του με το αγέρωχο φέριμο και το τσουχτερό της στόμα. Η κυρα-Μαλαματή που έχει μόνο το στόμα τσουχτερό, η καρδιά της γλυκιά και μαλακή σαν τα ζυμάρια που κουβαλάει στην πινακωτή, η γνοιάση της πιο τρανή από το μπόι της, τα μάτια της γιομάτα συμπόνια, όνομα και πράμα η ψυχή της. Αδύνατο να πιστέψω πως μόλις δυο μέρες πέρασαν από το ξημέρωμα που βρισκόμασταν όλοι μαζί στο χαγιάτι του σπιτιού τους, μαντιλοδεμένη η γερόντισσα πάνω απ' το αχνιστό τσουκάλι με λίγες κουβέντες σταράτες, κουβέντες που μιλάνε στην καρδιά, παρηγορητικές, στηρικτικές, γερμένος στο μπαστούνι του ο γέροντας, όλο να ρωτάει, όλο να συμβουλεύει, όλο να γυρεύει βοήθεια να προσφέρει. Με τις ροζιασμένες αγκαλιές τους ορθάνοιχτες με υποδέχτηκαν, με τάισαν, με κοίμισαν. Τους σκέφτομαι εκεί έξω, να καρτεράνε την απόφασή μας κάτω απ' τα τούρκικα τουφέκια και ματώνει η καρδιά μου.

Αβάσταχτο, συλλογιέμαι, αβάσταχτο τούτο το βάρος.

«Η διορία σώνεται, παιδί μου», φωνάζει ο παπα-Χρήστος κοιτώντας το μικρό ρολόι που βγάζει από την τσέπη του τριμμένου ράσου του.

Ο Λευτέρης επιστρέφει. Τον κοιτώ πασχίζοντας να καταλάβω την απόφασή του. Τον αγαπάω, μόλις πριν από λίγο τού το μολόγησα, μα τώρα δεν αγγίζω τις σκέψεις του.

«Μπορούμε...»

«Είσαι μόνος σου, τέκνο μου, κι είναι οκτώ. Θα σε ξαπλώσουν, δε θα τα καταφέρεις, θα πάρεις στον λαιμό σου κι εσένα και την κοπέλα και τους δόλιους εκεί έξω».

«Δεν είμαι μόνος. Μαζί μ' εσένα είμαστε τρεις».

Είναι η πρώτη φορά που ο παπα-Χρήστος μιλάει στη γλώσσα του, δυνατά, επιτακτικά: «Είμαι ιερέας, έχω πάρει όρκο, δεν μπορώ ν' αφαιρέσω ζωή».

Ο Λευτέρης δυσκολεύεται ν' αποδεχτεί το αναπόδραστο, να συμβιβαστεί, να παραδοθεί. Δεν είναι από τέτοια μαγιά πλασμένος, τον καταλαβαίνω. Σκύβει το κεφάλι του και σωπαίνει.

Αφουγκράζομαι αυτή τη σιωπή, χάνομαι μέσα της. Σηκώνω την κεφαλή μου και κοιτάω πάλι την υποβλητική μορφή εκεί ψηλά, στον θόλο της εκκλησιάς.

Ός τα πάνθ' ορά...

Δε γυρεύω παρηγοριά, φώτιση γυρεύω μόνο μέσα σ' αυτό τον ασάλευτο, τον αποπνικτικό, τον βουβό αέρα. Αφήνομαι στα χέρια Του κι ελπίζω στη φώτισή Του.

Μέχρι που ακούγεται απ' έξω ο πρώτος πυροβολισμός.

ΦΩΤΕΙΝΗ

«Ο βιασμός»

Θεσσαλονίκη, Δεκέμβριος 1904

Τι να νιώσω; Τι πρώτα να αισθανθώ;
Τρόμος απερίγραπτος στην αρχή, μα όχι τόσο για μένα. Ο νους μου, η καρδιά μου, η ψυχή μου, αγριεμένη και φοβισμένη για το μωρό που βλασταίνει μέσα μου.

Από τη στιγμή που ο σιχαμερός άπλωσε το χέρι του και τράβηξε το μικρό μενταγιόν από τον λαιμό μου, κατάλαβα τι θα συμβεί από το ρίγος που διαπέρασε το κορμί μου, ρομφαία καιόμενη, αστροπελέκι που με τύφλωσε. Θα το έβρισκαν, ήμουν βέβαιη από την πρώτη στιγμή. Θα έβρισκαν το χαρτί του Προξενείου κι αυτή θα ήταν η καταδίκη μου. Λάθος. Η καταδίκη μας, δεν είμαι μόνο εγώ πια.

Κοιτούσα τους κομιτατζήδες μες στο σκοτάδι. Καλλάκια, σεγκούνια, γουρουνοτσάρουχα. Όλα λερά. Με τη βρόμα στα πρόσωπα και στις σκέψεις, να τη βλέπω στα μάτια τους. Πώς με κοιτούσαν, πώς με έσχιζαν από πάνω μέχρι κάτω. Αυτά αντίκριζα κι ολοένα λυγούσα καθώς αναρωτιόμουν τι με περιμένει. Ήξερα, δυστυχώς, ήξερα. Τόσα είχα ακούσει, τόσα εί-

χα διαβάσει, παρακαλούσα γρήγορο να είναι, μια κάννη στο κεφάλι, ένα τράβηγμα σκανδάλης. Μα ύστερα θυμήθηκα το μωρό μου, όλη μου η γνοιάση στη στρογγυλεμένη κοιλιά μου, άδικο να χάσει το φως πριν ακόμη το αντικρίσει. Να ζήσω. Να ζήσουμε. Αυτή μονάχα η σκέψη στο μυαλό μου.

Αυθόρμητα, δίχως καν να το σκεφτώ, εκείνος ο Σλάβος άγιος που μπρος του προσευχήθηκα για τον Ανεστάκη μας στην αυλή του νοσοκομείου στη Φιλιππούπολη, τη νύχτα που έκανε τη δύσκολη εγχείρηση ο πατέρας στην κοιλιά του, ο άγιος που έκαμε το θαύμα του τότε και σώθηκε ο αδελφούλης μου, εκείνος έρχεται στον νου μου, ο Άγιος Βοΐνος. Αυτόν παρακαλώ και τώρα, σ' αυτόν προσεύχομαι, πιο ταιριαχτός μού φαίνεται καθώς κοιτώ με φόβο τα θεριά που έχω απέναντί μου.

Σαν από σκιηνή θεατρική όπως αυτές που βλέπαμε κάποτε στην αίθουσα της «Ευρυδίκης», εικόνες περνάνε μπρος από τα θολά μου μάτια, μα όχι όσα μέχρι τώρα έζησα, εικόνες με όσα δεν αξιώθηκα ακόμη, με όσα ονειρεύτηκα. Ένα σπίτι. Μια οικογένεια. Τον Μάνο βλέπω και το παιδί μας. Πεταρίζει η καρδιά μου στη σκέψη και βουρκώνει συνάμα ξέροντας πόσο μακρινό δείχνει αυτό το όνειρο τώρα, μετά την κουβέντα που ξεστόμισε ο Μιχαήλωφ πριν φύγει, κουβέντα που σαν καταδίκη μοιάζει:

«Ήρθες στη συγκέντρωσή μας, άκουσες ονόματα, είδες πρόσωπα. Ξέρεις τι πρέπει να γίνει τώρα».

Ναι. Ξέρω. Γι' αυτό φοβάμαι τόσο.

Βλέπω τα μάτια του Στόιτσεφ να γυαλίζουν πυρετικά, θριαμβευτικά καθώς με κοιτάζει. Τον βλέπω να στέκει απέναντί μου με τα χέρια στη μέση κι εντολές να μοιράζει, καθώς ο Μιχαήλωφ φεύγει και τους αφήνει μόνους μαζί μου. Τον βλέπω να μορφάζει ικανοποιημένος, καθώς μου τραβάνε το γιλέκο και μου σκίζουν πέρα πέρα την πουκαμίσσα, γυμνώνοντας το στήθος και την κοιλιά μου.

«Είναι γκαστρωμένη...»

«Σε λίγο δε θα είναι τίποτα!»

Ο Στόιτσεφ μαζεύει αποφασιστικά τα χέρια από τη μέση του, πιάνει την πέτσινη ζώνη του και τη λύνει με ανυπόμονες κινήσεις. Κατεβάζει χαμηλά το τρίχινο, λερό παντελόνι του και τρίβει το σαγόνι του καθώς με παρατηρεί. Χαμογελά κι έπειτα νεύει στους συντρόφους του.

«Ξαπλώστε την ανάσκελα, να μας βλέπει».

Αυτό ήταν, ο χειρότερος εφιάλτης μου αρχινάει. Με πετάνε βάνανουσα στο σκληρό, παγωμένο χώμα καταμεσής στο σοκάκι. Ουρλιάζω όσο μπορώ, βοήθεια στα ελληνικά και στα βουλγαρικά, σκίζω θαρρείς τα πνευμόνια μου, ο λαιμός μου γδέρνεται.

Μάταια. Δε φοβούνται κανέναν, κανέναν δε λογαριάζουν, από κανέναν κι εγώ δεν μπορώ να περιμένω βοήθεια, σε κανέναν δεν μπορώ να ελπίζω. Η σκέψη του αναπόφευκτου με καταβάλλει, η διαπίστωση της αδυναμίας με τσακίζει. Μια βρόμικη, δύσοσμη παλάμη απλώνεται στο πρόσωπό μου και μου φράζει τον αέρα. Σφίγγω τα χείλη να μην τη γευτώ. Σφίγγω τα χείλη και σωπαίνω.

Δάκρυα τρέχουν από τα μάτια μου, τα νιώθω να κυλούν στα μάγουλά μου, να πέφτουν στην παγωμένη γη. Το κρύο με περονιάζει, νιώθω τον ιδρώτα της αγωνίας να κρυσταλλιάζει τη φουσκωμένη κοιλιά μου, το μωρό μου δε θ' αντέξει, το βλαστάρι μου θα χαθεί από το κρύο. Συστρέφομαι πάλι, κλοτσάω, μουγκρίζω όσο μπορώ.

Τα δάχτυλα σφίγγουν κι άλλο στα μπράτσα μου, μια κρύα, κοφτερή λεπίδα ακουμπάει στον λαιμό μου. Το κρύο περονιάζει και τα πόδια μου τώρα, καθώς σηκώνουν τη φούστα μου ψηλά. Αδύναμη, ανυπεράσπιστη, γυμνωμένη σε κοινή θέα. Το χτυποκάρδι μου εντείνεται, κοντανασαίνω, περιμένω τα χειρότερα πια. Θα με βιάσουν κι έπειτα απλώς θα σύ-

ρουν τη λάμα στον λαιμό μου και θα με σφάξουν σαν τραγί.

Μια παράλογη σκέψη περνάει απ' το μυαλό μου. Αν είμαι καλή, αν είμαι δοτική, αν τους ευχαριστήσω, μπορεί να μου χαρίσουν τη ζωή. Χαλαρώνω τα χέρια, κλείνω σφιχτά τα μάτια να μη βλέπω, ανοίγω υπάκουα τα πόδια και περιμένω τον πρώτο, τον χαφιέ, το σκουλήκι, τον Κρίστο Στόιτσεφ. Πασχίζω μέσα στη σκοτεινάδα των σκεπασμένων ματιών μου εικόνα άλλη να φέρω, τον Μάνο να δω, τον αγαπημένο μου, θάρρος να πάρω, κάπως να ξεγελάσω τη βρόμα που νιώθω.

Ο Στόιτσεφ δεν έρχεται ποτέ, το μαρτύριό μου θα συνεχιστεί. Ακούω, μόνο ακούω πια. Τις φωνές του, τις προσταγές του. Μια περπατησιά στο χώμα, ένα λιανό κορμί ανάμεσα στα πόδια μου, μια φωνή που μόλις κι ακούγεται.

«Έλα! Εσύ πρώτος! Να μαθαίνεις!» φωνάζει και γελάει τρανταχτά.

«Δε θέλω...»

«Γίνεσαι άντρας σιγά σιγά, πρέπει να δούμε τι καταφέρνεις με μια πουτάνα».

«Δε θέλω... Δε θέλω...»

Χουγιάσματα, βλαστήμιες, χλεύη. Κι ένα βίτσισμα στον αέρα. Νιώθω την ισχνή παρουσία πιο έντονα ανάμεσα στα πόδια μου. Ύστερα ένα διστακτικό σκύψιμο μπροστά μου, μόλις που με αγγίζει, μόλις που τον καταλαβαίνω. Αναρωτιέμαι ποιος από τους τρεις άντρες είναι, μου είχαν φανεί το ίδιο αγροίκοι όλοι, το ίδιο ανελέητοι. Γιατί αυτός διστάζει;

Ανοίγω τα μάτια μου. Τα ανοίγω και το βλέμμα μου τραβάει πρώτα η φλόγα της αναμμένης δάδας που βαστάει ψηλά ο Στόιτσεφ για να απολαμβάνει καλύτερα το θέαμα. Ύστερα, παραξενεμένη απ' τις ζεστές σταγόνες που πέφτουν στην κοιλιά μου, το μαζεύω και βλέπω το κλαμένο πρόσωπο του μικρού αγοριού που έχει σκύψει και τρέμει γυμνό από πάνω μου.

Τόσο μικρό, τόσο ευάλωτο. Παραδόξως, μια απέραντη λύπη απλώνεται μέσα μου.

Τον κοιτάω καλύτερα. Τον παρατηρώ. Πρώτα τα σγουρά του μαλλιά, ύστερα τα γκριζοπράσινα μάτια του. Εκεί σταματάω. Στα μάτια του.

Ο τρόμος με κυριεύει πριν ακόμη κατεβάσω χαμηλότερα το βλέμμα μου, πριν αντικρίσω τη μεγάλη σταυροειδή χαρακιά που σημαδεύει ολόκληρο το στήθος και την κοιλιά του.

Δεν ξέρω αν είναι χαρά αυτό που νιώθω, αν είναι λύπη, αποστροφή ή φόβος. Ό,τι κι αν είναι, είναι άκρατο, καταγιγιστικό, κλοτσάει μέσα μου, θαρρείς και θέλει να σπάσει τα πλευρά μου.

Νιώθω το αγόρι να ακουμπάει πάνω στο κορμί μου, ακούω τα γέλια, τις προτροπές, το κουρμπάτσι που σπρώχνει την πλάτη του.

Να προλάβω, Θεέ μου, να προλάβω, τούτη η σκέψη μονάχα με κατακλύζει, τούτη η βιάση, τούτη η τρομερή ανάγκη.

«Ανεστάκη;» ουρλιάζω σπαρακτικά. «Ανεστάκη μου; Αδελφέ μου;»

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

ΑΡΕΤΗ

Βογατσικό Καστοριάς, Δεκέμβριος 1904

Ο Λευτέρης δυσκολεύεται ν' αφήσει τ' άρματά του, να σηκώσει τα χέρια ψηλά και ταπεινωμένος να παραδοθεί. Αδυνατεί ν' αποδεχτεί το αναπόδραστο, να συμβιβαστεί. Δεν είναι από τέτοια μαγιά πλασμένος. Σκύβει το κεφάλι του και σωπαίνει.

Η Αρετή αφουγκράζεται την αβάσταχτη σιωπή, χάνεται μέσα της. Δεν έχουν πολύ χρόνο όμως, η ώρα έχει περάσει, ο Τούρκος τσαούσης μπορεί να κάνει την απειλή του πράξη κι από στιγμή σε στιγμή να πυροβολήσει τον πρώτο αθώο όμηρο.

Σηκώνει το κεφάλι της και κοιτάει πάλι την υποβλητική μορφή εκεί ψηλά, στον θόλο της εκκλησίας: *Ός τα πάνθ' ορά...* διαβάξει αργά την επιγραφή.

Αφήνεται στα χέρια Του κι ελπίζει στη φώτισή Του.

Μέχρι που ακούγεται απ' έξω ο πρώτος πυροβολισμός.

Έτσι παίρνει την απόφασή της και σηκώνεται. Δε γίνεται να περιμένει άλλο. Αν ο Λευτέρης αδυνατεί να σηκώσει το βάρος μιας παράδοσης, εκείνη αδυνατεί να σηκώσει στη συνείδησή της το αίμα τόσων αθώων.

Ο παπα-Χρήστος ήδη έχει τρέξει στον πλαϊνό φεγγίτη,

δεξιά από την είσοδο, και προσπαθεί να καταλάβει τι και ποιος, δίχως να δώσει στόχο. Δυσκολεύεται, είναι βραχύσωμος και ο φεγγίτης αρκετά ψηλά, τα πόδια του τρέμουν από την ένταση και την αγωνία, τα χέρια του ακόμη περισσότερο, δυσκολεύεται να πιαστεί και να ανασηκωθεί μέχρι την άκρη του παραθυριού.

Η Αρετή αφήνει το πιστόλι στην άκρη, μαζί και τις σφαίρες. Περιμένει για λίγο, τον καταλαβαίνει τον Λευτέρη κατά βάθος, θέλει μεγάλη δύναμη η παράδοση, περισσότερη ακόμη κι από τον αγώνα. Μύριες σκέψεις ανάκατες περνάνε απ' το μυαλό της, όλες τους φρικαλέες. Έχει κι αυτή ακούσει, έχει διαβάσει για όσα υφίστανται γυναίκες που πέφτουν στα χέρια των Τούρκων. Η ζωή μιας γκισαρισσας, μιας άπιστης, δεν αξίζει τίποτα, απολύτως τίποτα. Στην Οθωμανική Τουρκία δεν υπάρχει ιδιοκτησία καμίας μορφής, όλα ανήκουν στον Σουλτάνο, ακόμη και η ίδια η ζωή. Μπορεί να τη φυλακίσουν, μπορεί να τη βιάσουν, μπορεί να τη μεταφέρουν στο Μοναστήρι και να την κρεμάσουν, πριν προλάβει κανείς να αντιδράσει.

«Μην το κάνεις. Περίμενε. Ίσως ήταν απλώς εκφοβισμός για να παραδοθούμε», της φωνάζει ο Λευτέρης και την πλησιάζει. «Ένας πυροβολισμός από μόνος του δε λείει τίποτα, ίσως πυροβόλησαν στον αέρα. Άκουσες κάποια φωνή;»

«Ποια φωνή αν ο πυροβολισμός ήταν στο κεφάλι;»

«Τη φωνή των άλλων. Όσων περιμένουν τη σειρά τους. Είναι λογικό να μην ακουστεί κανένα ουρλιαχτό, καμιά κραυγή, κανένα βογκητό ή κλάμα;»

Όχι δεν είναι, μετά τον πυροβολισμό μόνο γδούποι και βήματα ακούγονται και προσταγές στα τουρκικά.

«Θα κοιτάξω και μετά θα δούμε τι θα κάνουμε.»

«Καθυστερούμε, Λευτέρη. Μπορεί να πάρουμε και δεύτερο άνθρωπο στον λαιμό μας.»

«Θα παραδοθούμε μαζί, αν έχουν σκοτώσει κάποιον», της αποκρίνεται ήρεμα και προχωρά προς τη μεριά του ιερέα, που έχει παρατήσει την προσπάθεια κι έχει σωριαστεί κάτω από το στενό παραθύρι κάθιδρος και προσευχόμενος.

Δεν προλαβαίνει καλά καλά να τον πλησιάσει κι ένας δεύτερος πυροβολισμός ακούγεται απ' έξω και τον σταματά.

«Σ' το είπα, Λευτέρη», φωνάζει ωρνώμενη. «Σ' το είπα ότι θα πάρουμε στον λαιμό μας και δεύτερο!»

Πριν ακόμη το ξεστομίσει, οι πυροβολισμοί αρχίζουν να πέφτουν βροχή. Ουρλιαχτά στα τουρκικά, προστάγματα και τρεχαλητά που ποδοκροτούν γύρω από την εκκλησιά.

«Δεν ακούγονται μονάχα απ' την αυλή! Ακούγονται κι από την πλαγιά. Κι από το ρέμα», φωνάζει με ενθουσιασμό ο Λευτέρης. «Δικοί μας θα είναι που κάνουν γιουρούσι απ' την πλαγιά!»

Με νέα ορμή αδράχνει το παρατημένο τουφέκι του και τρέχει στο δεξί παραθύρι, αυτή τη φορά δε θέλει να κατοπτεύσει παρατημένος, θέλει να πολεμήσει.

«Πάρε το πιστόλι σου! Αν τους βάλουμε ανάμεσα σε δυο πυρά δε θα γλιτώσουν!» προστάζει αποφασιστικά, φτάνει στο παραθύρι, στοχεύει και πυροβολεί χωρίς να διστάσει.

Το ίδιο κάνει κι η Αρετή από το αριστερό παραθύρι. Τα χέρια της όμως τρέμουν από την υπερένταση, κι όλα όσα είχε μάθει στη Σκοπευτική Εταιρεία των Αθηνών, όπου με καμάρι την έτρεχε ο πατέρας της, φρούδα αποδεικνύονται.

Η μάχη δεν κρατάει πολύ. Δύσκολο να υπολογίσουν, αφού σε τέτοιες οριακές καταστάσεις ο χρόνος είτε διαστέλλεται είτε συρρικνώνεται, μα σύντομα οι πυροβολισμοί παύουν όσο αιφνίδια είχαν αρχίσει. Η χειμωνιάτικη ομίχλη σκεπάζει την αυλή μπροστά στην εκκλησία, μια αψιά μυρωδιά καμένου μπαρουτιού γεμίζει τον αέρα, ελληνικές λέξεις ακούγονται από κάπου μακρύτερα, οι περισσότερες στη βαριά ντοπιολαλιά.

Ο Λευτέρης κάνει νεύμα στην Αρετή να παραμείνει στη θέση της και διαβαίνει προσεκτικά την εξώθυρα του ναού για να σιγουρευτεί και να βγουν με ασφάλεια. Δεν αργεί διόλου. Επιστρέφει σχεδόν αμέσως. Το πρόσωπό του, βαρύθυμο και σκοτισμένο μόλις λίγη ώρα πριν, τώρα φεγγοβολά στο μισόφωτο της εκκλησιάς, αστράφτει λαμπρότερα κι από μανουάλι με δεκάδες αναμμένα κεριά.

«Είναι οι δικοί μας έξω. Οι ζαπτιέδες το έσκασαν!» λέει με ενθουσιασμό που δεν μπορεί να κρύψει.

Η Αρετή δε συμμερίζεται τη χαρά του. Όχι πριν μάθει τι απόγιναν οι άμοιροι Βογατσικιώτες που βρίσκονταν στα χέρια των Τούρκων.

«Τι έκαναν με τους χωριανούς;»

«Δεν ξέρω. Θα δούμε τώρα».

Δίχως να την περιμένει, ανοίγει τη βαριά εξώθυρα και βγαίνει. Η Αρετή τον ακολουθεί χωρίς δισταγμό. Η αποφορά του μπαρουτιού έντονη στα ρουθούνια της, την τυλίγει μαζί με την ομίχλη.

Διακρίνει σκιές στην πλαϊνή πόρτα, πίσω από τα δύο ψηλά κυπαρίσσια, και προχωρά μηχανικά προς τα εκεί. Μια χούφτα άντρες είναι μαζεμένοι και κουβενιάζουν πυρετικά. Ντουλαμάδες, φυσιγγιοθήκες και καλπάκια με μικρούς μεταλλικούς σταυρούς στη μετόπη. Δικοί τους, βεβαιώνεται κι ανασαίνει με ανακούφιση.

Εκτός του Λευτέρη, ξεχωρίζει αμέσως τη μορφή του Σωτήρη Βιζβίκη, του Βογατσικιώτη καπετάνιου, που μιλά μαζί του γρήγορα και δυνατά στην ντόπια λαλιά. Κάτι του δείχνει στα δεξιά, χαμηλότερα στην κατηφορία που φτάνει μέχρι κάτω, στη μεγάλη δημοσιά της Κοζάνης.

Αναπάντεχα, νιώθει δυο χέρια να την αρπάζουν από τους ώμους. Στρέφει την κεφαλή της κι αντικρίζει τον γερο-Καρα-

νάσο. Παρά τα όσα έχουν συμβεί, στέκει ευθυτενής, σχεδόν καμαρωτός, δίχως καν να βαστά το στραβό μπαστούνι του.

«Κόρη μου... Είσαι καλά, δόξα τω Θεώ...» ψελλίζει συγκινημένος και την κοιτά με τα θολά απ' τα γεράματα μάτια του.

Πίσω του όρθια η Καρανάσαινα, με τη γνωστή στάση των γυναικών της Μακεδονίας έξω από τα σπιτικά τους· ακίνητη, αμίλητη, με τα χέρια πλεγμένα μπροστά στη μαυριδερή ποδιά της.

Ούτε ακινησία η Αρετή, ούτε πλεγμένα χέρια. Τα απλώνει και τον αγκαλιάζει με χαρά ανείπωτη. Δάκρυα ανακούφισης τρέχουν από τα μάτια της, η καρδιά της πεταρίζει από το ξαλάφρωμα. Τον αφήνει κατάπληκτο κι αγκαλιάζει την κυρά του, δείχνει ίσως παράξενη στα άμαθα από τέτοια καμώματα μάτια τους, μα δεν μπορεί να κρατηθεί.

«Σκιαχτήκαμε πολύ για σένα...» μουρμουρίζει η κυρα-Μαλαματή.

«Εσείς;» απορεί. «Εσείς σκιαχτήκατε για μένα;» επαναλαμβάνει καθώς τραβιέται λίγο μακρύτερά της.

«Μάθαμε τι έγινε ψηλά στο εκκλησάκι. Όλη νύχτα σε καρτερούσαμε, μα δε φάνηκες. Ούτε την άλλη μέρα. Η ψυχή μας βούλιαξε, βάλαμε με τον νου μας πως σκοτώθηκαν σαν τον δάσκαλο».

«Ο κύριος Αθανάσιος...» ψελλίζει λυπημένη καθώς θυμάται. «Δεν τα κατάφερε. Τον βρήκε βόλι».

«Το ξέρουμε. Τον κατέβασαν και τον πέταξαν στην πλατεία χτες το πρωί μαζί με τους άλλους μακελεμένους», μουρμουρίζει με απέχθεια ο Καρανάσος. «Δε μας άφησαν να τους αγιγίζουμε, έμειναν εκεί για παραδειγματισμό. Χτες βράδυ, πριν φύγει, ο γιουζμπασης έδωσε άδεια να τους θάψουμε σήμερα. Δόξα τω Θεώ, κόρη μου, δεν είσαι κι εσύ ανάμεσά τους, τρανό βάρος θα το είχαμε».

«Γιατί;» απορεί κοιτώντας τη γερόντισσα. «Τι φταίξατε εσείς;»

«Ἦρθες να μάθεις γράμματα στα παιδιά μας. Σ' έχουμε στο χωριό μας, σ' έχουμε στο σπίτι μας, ἔχουμε ευθύνη».

«Καμιά ευθύνη. Μόνη μου πήρα την απόφαση, εσείς απλώς είχατε την καλοσύνη να με φιλοξενήσετε».

«Και πάλι όμως...»

«Δεν είναι μονάχα το μουσαφιλίκι», εναντιώνεται με καμπανιστή φωνή ο Καρανάσος. «Είμαι και πρόκριτος, έχω παραπανίσια υποχρέωση».

Είναι ίσως η πρώτη φορά που η Καρανάσαινα ακούει τη λέξη πρόκριτος και μένει σιωπηλή και μαζεμένη, δεν κάνει κανένα σχόλιο, δεν πετάει κανένα περιγέλασμα.

Ὅχι για πολύ.

«Πώς σας έπιασαν; Γιατί;» βρίσκει την ευκαιρία να τους ρωτήσει η Αρετή.

«Ας είναι καλά το ινάτι του κι η λόξα του», αποκρίνεται η Καρανάσαινα και δείχνει τον κύρη της. «Ἔρασε κι ακόμη προύχοντας θέλει να είναι, κουμάντο να κάμει, αυτός να διαφεντεύει όλο το χωριό και να αγορεύει στον καφενέ, πρώτα η ψυχή θα του βγει και μετά το χούι».

Ἐχω ευθύνη, το χωριό με χρειάζεται».

«Ἐτσι όπως κατάντησες, πιο πολύ χρειάζεσαι εσύ το χωριό παρά το χωριό εσένα», του απαντά με το σύνηθες, καυστικό της ύφος. «Αν δεν ήταν οι χωριανοί να σε σηκώσουν και να σε τρέξουν με την άμαξα στην Καστοριά, όταν έπαθες τον νταμπλά, τώρα θα σου έκανα τα εννιάμηνα».

«Φτύσε στον κόρφο σου! Τι είναι αυτά που λες;»

«Την αλήθεια λέω», αντέδρασε απότομα η κυρα-Μαλαματή, αλλά στον κόρφο της καλού κακού έφτυσε.

Ἦρθε ο τσαούσης τρεχάτος, μας μάζεψε όλους και μας

έσυρε εδώ με το χατζάρι στον λαιμό», απαντά επιτέλους στην ερώτησή της ο μπαρμπα-Νάσος, με φωνή σταθερή, ακύμαντη. «Ολάκερη τη δημογεροντία και τις φαμελιές μας. Αν δε βγαίνατε, είπε, θα μας ξεπάστρευαν όλους».

Το λέει με τέτοια αταραξία που την παγώνει σύγκορμη. Συναμάμα, τη γιομίζει περηφάνια. Αυτή η αγέρωχη στάση των Μακεδόνων, ψημένη και σφυρηλατημένη στο καμίνι του αγώνα και της υπομονής, στάση που είχε κι ο μπαρμπα-Ηλίας στο Ράκοβο, συνεχίζει να την αφήνει κατάπληκτη, γεμάτη δέος και απροσμέτρητο θαυμασμό.

«Μα πριν έρθει με τους ζαπτιέδες του, πρόκαμα να στείλω το παραπαίδι μου στο βουνό για να ειδοποιήσει, να κατεβούν οι δικοί μας απ' το λημέρι», συμπληρώνει λαμποκοπώντας και δείχνοντας προς τη μεριά των οπλισμένων αντρών, που κουβεντιάζουν ακόμη σιμά στα κυπαρίσσια.

Μπροστά τους είναι ξαπλωμένος ένας άλλος άντρας. Φοράει την πρασινωπή στολή και το βυσσινί φέσι των ζαπτιέδων. Το χιτώνιό του ψηλά στον ώμο μουλιασμένο στο αίμα, είναι κουλουριασμένος στο πλάι και βογκά από τον πόνο.

Η Αρετή τραβάει προς τα κει, βλέποντας τον καπετάν Βιζβίκη να βγάζει από το ζωνάρι του ένα χαρτί και να το τείνει στη μεριά του Λευτέρη. Τον αφήνει να το διαβάσει με την ησυχία του, το βλέμμα του σκαλώνει πάνω στη δασκάλα και χαμογελά κάτω από το τσιγκελωτό του μουστάκι.

«Δόξα τω Θεώ, προλάβαμε...»

«Δεν έφτανε μονάχα ο Θεός», του απαντάει χαμογελώντας και ευχαριστώντας τον. «Χρειάζεται πού και πού να βάζουμε κι εμείς το χέρι μας. Κι ευτυχώς, εσείς το βάλατε, καπετάνιο».

«Ήρθαμε αμέσως μόλις μας ειδοποίησε το παραπαίδι του Καρανάσου. Ευτυχώς ήμασταν κοντά, στο λημέρι της πλαγιάς».

«Άραγε θα ξεχάσουμε ποτέ; Θα γιατρευτούμε απ' τις πληγές;»
«Παρακαλώ να μην ξεχάσω. Τούτος ο αγώνας από τον νου και την καρδιά μου να μη σβηστεί. Τόσες δυσίες, τόσες αδικοχαμένες ψυχές, ούτε μια να μη λησμονηθεί...»
Πήρε το βλέμμα της από πάνω του και κοίταξε με μάτια βουρκωμένα τη Θεσσαλονίκη που έσβηνε αργά στην πρωινή ομίχλη.
«Έχεις δίκιο...» ψιθύρισε στο τέλος. «Ο μόνος τάφος των νεκρών είναι οι καρδιές των ζωντανών...»

Ο Μήλιος, η Ανθή, η μικρούλα Βάσιλκα, λιανοκέρια της σκλάβας Μακεδονίας. Μια χούφτα χρόνια μόνο η ζωή τους, στεριωμένα σε φωτιά και πόλεμο.

Η Αρετή και η Φωτεινή, γυναίκες της μικρής πατρίδας, ταγμένες σε αγώνα αντρειωμένο για το γένος και τη λευτεριά. Θέριεψαν οι ψυχές τους κι έκλαψαν συνάμα. Για το παιδί που έχασε τόσο άδικα η μία. Για τον άντρα που αγάπησε παράφορα και σκότωσε με τα ίδια της τα χέρια η άλλη.

Σιμά τους ο Παύλος Μελάς, ο Τέλλος Άγρας, ο καπετάν Κώττας, ο καπετάν Γαρέφης. Κείνοι που θυσιάστηκαν κι αναπαύτηκαν αιώνια στα σπλάχνα της μακεδονικής γης, αντάμα με χιλιάδες άλλους άνδρες και γυναίκες του λαού μας.

Συναξάρια της μικρής πατρίδας.

Μαρτύρων και ηρώων αίμα.

Αυτή είναι η ιστορία τους.

Εκδόσεις ΨΥΧΟΓΙΟΣ

www.psichogios.gr

ISBN: 978-618-01-2899-4

9 786180 128994

ΚΩΔ. ΜΗΧ.ΣΗΜ.: 22709

ΓΙΑ ΑΝΑΓΝΩΣΤΕΣ ΜΕ ΑΠΑΙΤΗΣΕΙΣ